

**ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”**

**ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
КАТЕДРА
„ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ“**

Иванка Генова Делева

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за
присъждане на образователна и
научна степен**

„Доктор по история“

**БЕЖАНСКИЯТ ВЪПРОС В БЪЛГАРО-ТУРСКИТЕ
ОТНОШЕНИЯ И УСТАНОВЯВАНЕТО НА
ИЗТОЧНОТРАКИЙСКИ БЕЖАНЦИ В БЪЛГАРИЯ В
ПЕРИОДА 1913 – 1925**

Докторска програма: Нова и най-нова обща история
(История на балканските народи)

Професионално направление: 2.2. История и археология

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки

Научен ръководител:
Доц. д-р Стефан Маринов Минков

Шумен

2023 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита на заседание на катедра „История и археология“ към Факултета по хуманитарни науки на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, проведено на 4.12.2023 г.

Дисертационният труд се състои от увод, две части, всяка от които с по две глави, заключение, списък на ползваните извори и историография, показалец на старите и нови наименования на проучваните бежански селища, списък на съкращенията. Допълващите текста приложения, разработени от автора – картни материали, таблици, схеми, фотографии и др., са включени в самото изложение, в съответствие със стремежа за облекчаване ползването на представеното изследване. Съдържа общо 224 страници формат А4.

Публичната защита на дисертационния труд ще се състои на 12.03.2024 г. в корпус 1 (ректорат) на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, гр. Шумен, ул. „Университетска“ № 115, пред научно жури в състав:

Проф. д.и.н. Радослав Захариев Мишев
Проф. д.и.н. Щелиян Димитров Щерионов
Проф. д-р Росица Жечкова Ангелова-Георгиева
Проф. д-р Румен Христов Янков
Доц. д-р Ася Лазарова Атанасова

Материалите по процедурата са на разположение на интересуващите се всеки работен ден от 9.00 до 16.00 часа, в катедра "История и археология", корпус 1 (ректорат) на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, гр. Шумен, ул. „Университетска“ № 115.

Научният интерес относно бежанското движение към България от началото на XX век е непрекъснат още от времето на самите исторически събития и продължава към настоящия момент. Това движение има многостранно отражение върху историческото развитие на страната ни и не спира да предизвиква различни въпроси, някои от които все още очакват своите отговори. Една част от тях са свързани с изследването на появата и установяването на конкретни групи бежанци в отделни региони на България. Този тип проучвания притежават изключително голям научноизследователски заряд и позволяват от една страна да се установят регионалните специфики на разглежданите процеси, а от друга – да се определи тяхното място и роля в общото историческо развитие на страната ни. В този контекст настоящият труд е стъпка в преодоляването на съществуващите в това изследователско направление непълноти. Обстоятелства, които провокират стремежа ни за превръщане проучването на източнотракийските бежанци, установили се в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г. в **обект** на настоящия труд.

Зараждането на бежанските движения е следствие преди всичко от сложните взаимоотношения и неразрешими противоречия между балканските държави, които са урегулирани с няколко международни акта и предизвикват предприемането на поредица от комплексни действия от управляващите българската държава. Особено влияние върху изследваните процеси, в посочената времева рамка, има развоят на българо-турските отношения. Тяхната роля – като предпоставка за зараждането на проучваните движения и особеностите по установяването на източнотракийци в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г., са **предмет** на настоящата работа.

Дефинираните обект и предмет на изследването предопределят формулирането на основната **цел** на разработения труд – *изясняване факторите за осъществяването от*

източнотракийските българи бежанско движение и спецификите на установяването им в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г.

В географски аспект изследването обхваща част от териториалната определеност на тогавашния Бургаски окръг, обемайки територията на съвременната Бургаска област. Мотивите за ограничаване на настоящото проучване в рамките на означения ареал са комплексни: 1) Поредицата от свързани промени, които предизвикват бежанските движения на източнотракийски българи, са особено интензивни в количествено отношение и красноречиви като въздействие в обособеното географско пространство. 2) Наличието на регионални особености в историческо, културно, политическо отношение, отличават обособената област с хомогенност и специфична идентичност, което улеснява използването на сходни проучвателски способности и осигурява по-широка съпоставимост и валидност на направените заключения; 3) Разглежданата територия предоставя по-големи възможности да бъде набавен първичен изворов материал, наличен преди всичко в местните архивохранилища.

В хронологично отношение представеният труд обхваща периода от 1913 г. до 1925 г. *Долната му граница* се отнася към зараждането на бежанския въпрос след края на Втората Балканска война и сключването на Цариградския договор между България и Турция на 16/29 септември 1913 г. Подписаният документ регламентира нови държавни граници и съответно загуба на по-голямата част от Източна Тракия, което предизвиква засилен бежански поток към българска територия. Определената начална хронологична рамка бележи отправната точка в превръщането на бежанския въпрос в един от водещите в сферата на външната и вътрешна политика на българските правителства през 20-те години на XX век.

Що се отнася до *горната граница*, тя отразява акта на подписване на Анкарските спогодби между България и Турция на 18 октомври 1925 г., с които окончателно се потвърждава териториалната принадлежност на Източна Тракия към Турция. Разпоредбите на сключения договор поставят край на източнотракийския въпрос като оставят въпросните бежанци в пределите на българската държава. След посочената дата, на управляващите правителства се налага, проблемите по устройване на проучваните групи население да бъдат решавани на вътрешнополитическо ниво.

Изследването на поставения проблем в тези пространствени и времеви параметри е съпътствано с твърде малък **историографски интерес**. Въпросът за осъществяването от източнотракийските българи бежанско движение и установяването им в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г. се появява в публикации през втората половина на XX век. В този период ограничени по обем проучвания публикуват Г. Попов и Т. Косатев. Редица свои съчинения посветени на разглежданата тематика разработва С. Райчевски. В началото на XXI век темата за източнотракийските българи и устройването им на територията на Бургаска област епизодично привлича вниманието на изследователите, но в действителност пълно *изследване по така формулираната тема не е известно*.

В същото време са налице проучвания, които засягат отделни елементи от конкретно поставената проблематика. Сред авторите, работещи в това изследователско поле трябва да отбележим имената на М. Александров, Г. поп Аянов, Б. Боев, Т. Браянов, Б. Бужашка, Д. Вачков, Г. П. Генов, К. Георгиев, Г. Горов, Д. Гюдуров, Г. Димитров, С. Елдъров, Н. Константинов, Т. Косатев, М. Куманов, Й. Мантарлиев, Л. Милетич, В. Мучинов, К. Пеева, П. Пейковска, С. Пенков, П. Пенчев, Д. Попниколов, В. Стоянова, И. Тодев, С. Трифонов, И. Филчев, Д. Шалапатов, С.

Шишков, Щ. Д. Щерионов, Н. Якимов, А. Яранов и др.

Прегледът на историографския обем по заложената тема дава основание да заявим, че като цяло липсва обобщаващо проучване, основано на аналитична информация за движението на българи от Източна Тракия, осъществено в периода 1913 – 1925 г. и спецификите по установяването им в интересуващото ни географско пространство.

С оглед формулираната цел, географски и хронологични граници и наличния историографски материал по проблема се определят следните основни **задачи** на настоящата разработка:

1) Проследяване на двустранните българо-турски нормативни актове във връзка с разкриване на декларираните в тях управленски позиции по бежанския въпрос и очертаване динамиката в развитието им;

2) Изясняване начина, по който са разгледани определени страни на бежанския въпрос в законодателството на България през периода 1913 – 1925 г. и в дебатите по приемане на законите, с оглед извеждане на лансираните концепции през периода 1913 – 1925 г., предложените мерки и средства за тяхната реализация;

3) Очертаване на териториалното разпределение и численост на източнотракийския бежански поток към Бургаска област в периода 1913 – 1925 г. във връзка с детайлното изясняване същността и особеностите на този тип механично движение;

4) Разкриване на спецификите при обособяване и организация на поселенията на източнотракийските бежанци в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г., както и особеностите, които ги дефинират като своеобразен феномен в съвременната териториално-административна система на страната и оказаното от тях въздействие върху нейното развитие.

За постигане на набелязаните задачи изследването се

опира на наличните и достъпни **исторически извори**. Няколко са основните видове изворов материал, върху които се изгражда настоящата работа.

Към първата категория се отнасят законодателните актове, публикувани в официалния раздел на Държавен вестник, като обект на нашия интерес са съответните броеве от периода 1913 – 1925 г. Към втората фундаментална група извори отнасяме сключените между България и Турция договори в периода 1913 – 1925 г. и най-вече тези части от двустранните спогодби, в които са поставени различни страни на бежанския въпрос. В тази връзка са прегледани поредица Стенографски дневници от заседания на Народното събрание от проучвания период, в които са отразени дебатите по приемане на съответните закони и ратифицирането на българо-турските договорености. Следваща категория от използваните в труда изворови материали съставлява документацията, издавана от Дирекция за трудовата поземлена собственост (1921 – 1924 г.) и впоследствие от новосъздадената Главна дирекция за трудовите земеделски стопанства (1924 – 1926 г.). В процеса на работата се ползват документи от фондовете на Централния държавен архив, от Българския исторически архив към Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, отдел „Държавен архив“ – Бургас, Регионална библиотека „П. К. Яворов“ – Бургас, прегледан е също обемен документален масив, съхраняван в читалища, общински библиотеки и районни кметства, фондовете на отдел „История“ при Регионален исторически музей – Бургас и общинските музеи в региона.

Друг вид документи, използвани при научното изследване са статистически материали, събрани в самия развой на бежанските процеси.

Определено място сред разностранните видове извори, проучени във връзка с разработвания основен проблем заема и

устната информация – по време на теренни проучвания са анкетирани жители на някои от новобособените бежански поселения в Бургаска област.

Направеният извороведски разбор дава основание да се отбележи стремежа за оптимална представителност на наличните по изследваната проблематика, данни. С въведените в обръщение непубликувани до сега архивни сведения се допълва изясняването на редица поставени в историографията проблеми и се преодоляват определени празноти в разглежданата сфера на научното познание.

В хода на работата са употребени някои специфични **понятия**, чиито определения е необходимо да бъдат предварително уточнени. Основополагащо за изследването е използването на термина „бежанци“, чиято семантика е разкрита още в увода на дисертацията. Изясняване същността на останалите терминологични понятия, най-вече с оглед облекчаване възприемането на представеното съдържание, е направено непосредствено в текста, предшестваш употребата им.

Приемайки твърдението, че качеството на всяко научно изследване до голяма степен зависи и от **методологията**, върху която то се изгражда, от **методите**, посредством които се извършва и от **методиките** на тяхното приложение, трябва да заявим, че единна методологична база за този тип проучвания все още не е изработена. Ето защо в настоящия труд се базираме върху утвърдената международна практика, приемаща обособяването на четири основни групи методи – общофилософски, общонаучни, конкретноисторически и специфични. Основополагащ е историческият подход, прилагат се и методите на описанието, анализ и синтез, индукционен и дедукционен метод и др. С характерна специфика се отличава използваната методика в настоящия труд. Тя е съобразена с поставените научноизследователски задачи, а основните

методически способности са реконструкцията, сравнението и съпоставителния анализ.

Дисертационният труд се състои от увод (3 – 13 стр.), изложение, оформено в две части, всяка от които с по две глави (14 – 200 стр.), заключение (201 – 204 стр.), Списък на ползваните извори и историография (205 – 217 стр.), Показалец на старите и новите наименования на селищата в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г. (218 – 223 стр.), Списък на съкращенията (224 стр.). Допълващите текста приложения, разработени от автора – картни материали, таблици, схеми, фотографии и др., са включени в самото изложение, в съответствие със стремежа за облекчаване ползването на представеното изследване. Съдържа общо 224 страници формат А4.

Част 1 „Бежанският въпрос в българо-турските отношения, в двустранните нормативни актове и законодателството на България през периода 1913 – 1925 г.“ се състои от две глави. В глава 1 се спираме на международните проекции на бежанския въпрос, но най-вече на отражението му в българо-турските отношения и в двустранните нормативни актове. Впоследствие в глава 2 обръщаме внимание на начина, по който разглежданият проблем е отразен в националното ни законодателство през изследвания период.

В изложението на **Глава 1 „Бежанският въпрос в българо-турските отношения и в двустранните нормативни актове (1913 – 1925 г.)“** се анализират само тези части от двустранните спогодби, в които са поставени различни страни на бежанския въпрос. Стремежът ни е да разкрием декларираните в разглежданите документи позиции по този въпрос, да проследим динамиката в тяхното развитие, да очертаем причините, които са ги породили.

Първите официални контакти между васалното Българско княжество и Османската империя са установени с учредяването

на Българско дипломатическо агентство в Цариград на 19 юли 1879 г. В периода до края на първото десетилетие на XX в. обект на двустранните преговори между двете граничещи държави, както и на появилите се в резултат на това нормативни актове, са широка гама от проблеми, сред които определено място заемат и тези, предизвикани от активизирането на масови бежански движения в посочения хронологичен отрязък. Първата Балканска война (1912 г.) води до прекъсване на двустранните отношения между България и Турция, а тяхното нормализиране се постига година по-късно, след края на Междусъюзническата война (1913 г.) с *Цариградския договор*, сключен на 16/29 септември 1913 г. Основното предназначение на нормативния документ е да уреди териториалните и политически взаимоотношения между две съседни държави, а като важен елемент от тях – да регулира избрани аспекти на възникналия бежански въпрос. Намерение за овладяване проблемите с пограничното и бежанско население, се декларира с подписаното на 2/15 ноември 1913 г. *Одринско съглашение*, но в действителност с него се поставя началото на тенденция към последвали масови изселвания, които засягат стотици хиляди хора.

След Парижката мирна конференция, сложила край на Първата световна война, тракийският въпрос се очертава като международен дипломатически проблем. В позицията на нашите управляващи се наблюдава запазване на тенденцията да се търсят възможности за възстановяване правата на българите бежанци за връщане по родните места. Неуспехът в постигане на удовлетворяващи международни договорености по малцинствено-бежанския проблем, връща неговото разрешаване в сферата на двустранните преговори между България и Турция. Основните параметри на становищата, които формулират управляващите, по отношение статута на респективните малцинства и бежанския въпрос намират израз в текстовете на

подписания на 5/18 октомври 1925 г. *Договор за приятелство между България и Турция, приложен към него протокол и конвенция за установяване между двете страни, известен като Ангорски договор.*

Обобщавайки анализа на разгледаните в **Глава 1** двустранни българо-турски нормативни документи, в периода 1913 – 1925 г. и на процесите, които съпътстват формирането на тяхното съдържание, можем да заявим:

1. Декларираните от нашите властимащи концепции, относно международното разрешаване на бежанския въпрос могат да се обособят в две основни направления. От една страна се наблюдава желание за съхраняване на българско население в Източна Тракия, а от друга страна – готовност за приемане на българска територия на принудително изселените българи. Направления, които по своята същност и специфика са коренно противоположни.

2. В началния етап от развитието на разглеждания въпрос, българските управляващи нямат яснота, коя от двете позиции по бежанския въпрос да защитават. Липсата на единност и очевидната непоследователност в декларираните позиции от страна на нашите преговарящи, предопределя в договореностите, регламентирани от българо-турските нормативни актове, сключени по това време, стремежът за запазване на българското присъствие в Източна Тракия да не се осъществи. Обстоятелство, което провокира появата на поредната бежанска вълна към България.

3. В периода непосредствено след Първата световна война нашите управници търсят алтернативни външнополитически възможности за възстановяване правата на българите бежанци останали или желаещи да се завърнат по родните си места в Източна Тракия, предприемайки опити за издействане на международни гаранции. Опити, които се провалят.

4. Неуспехът в постигане на удовлетворяващи договорености с международната общност по малцинствено-бежанския проблем не оставя голям избор на българските политици. Заради провежданата от тях политика, източнотракийските изселници изгубват възможността да се върнат по родните си места, поради което се налага да бъдат приети като имигранти в България.

Решенията на международните нормативни актове и тези, приети с двустранни българо-турски споразумения в периода 1913 – 1925 г. изискват адекватни промени в тогавашното ни законодателство и провокират приемането в страната на различни закони. Имайки предвид многостранната им насоченост в **Глава 2 „Бежанският въпрос в законодателството на България през периода 1913 – 1925 г.“** се анализират тези части от тях, които засягат същността на изследването – начинът по който са разгледани определени страни на бежанския въпрос. Основната цел е да се разкрият вижданията на политическия елит за вътрешнополитическото разрешаване на бежанския въпрос и тяхната динамика, като за целта са проследени последователно лансираните концепции и тенденцията в развитието им през периода 1913 – 1925 г., предложените мерки за тяхната реализация и средствата за постигането им.

В началния етап на проучваната времева рамка (1913 – 1920 г.) заинтересоваността на властите се проявява под формата на опити за регулиране на прииждащите след Междусъюзническата война бежански потоци. Същността и спецификите на този тип действия се разкриват чрез няколко законотворчески акта от този период – *Законопроект за допълнителен свръхсметен кредит към бюджета за 1913 г. на сума 550 000 лв., Закон за освобождаване от мито и всякакви данъци и такси на покъщината, добитъка, стоките на пристигащите бежанци от 1914 г. и Законопроект за*

свърхсметен кредит към бюджета за 1914 г. на стойност 1 200 000 лв. за помощ на бежанците.

В началото на 20-те години на XX век предвид мащабите и реални изгледи за прерастване в хуманитарна катастрофа, въпросът за приемането и настаняването на множеството бежанци в България, се налага като първостепенен в работата на българските властимащи. Техните виждания относно възможностите за разрешаване на бежанския въпрос са отразени в няколко законотворчески инициативи – *Закон за увеличение на държавните земи* от 1920 г., *Закон за заселване на бежанците и обезпечаване на поминъка им* от 21.12. същата година (ЗЗБОП), *Закон за трудовата поземлена собственост* от 12.03.1921 г. (ЗТПС), *Закон за трудовите земеделски стопанства* от 01.08.1924 г. (ЗТЗС).

Обобщението на отразени в законодателството на страната през периода 1913 – 1925 г., постановки на управляващите България, отнасящи се до действията, свързани с решаването на бежанския въпрос, позволява оформянето на следните изводи:

1. През отделните етапи от хронологичния отрязък 1913 – 1925 г., за вътрешнополитическото разрешаване на бежанския въпрос сред управляващите се формират две концепции, които са отразени в държавното законодателство. Първата се формира около идеята за временно подsigуряване и настаняване на бежанците в България, които, при изпълнение от страна на Турция на поетите задължения по двустранните споразумения, ще се завърнат по родните места. Втората – допуска трайното им настаняване в България в по-дългосрочен план.

2. В долната граница на периода, макар в приетите нормативни документи да се наблюдава наличието и на две направления, отнасящи се до разрешаване на въпроса с бежанците, преобладаващо е желанието и намерението на

управляващите за намаляване и прекратяване прииждането на бежанци в България. На този етап предприеманите мерки са насочени към временно облекчаване и подпомагане на преселниците българи.

3. В следващите законотворчески актове се установява постепенен превес на концепция за трайно настаняване и стопанско интегриране на бежанците, поради което в нормативните документи са заложили разнообразни действия за изпълнението ѝ. В началото на 20-те години на XX век е приет ЗЗБОП, разработен специално за оземляване на всички категории бежанци българи; в следващия ЗТПС, нормативно се залагат, макар да не се осъществяват, стопански мерки за вътрешно заселване на бежанското население, а в ЗТЗС изпълнението на лансираната концепция се централизира, като се разчертава първият разпределителен план за настаняване на бежанците във вътрешността на страната, предвиждащ и последващо оземляване.

4. За постигане на поставените концептуални цели по разрешаване на бежанския въпрос, управляващите прилагат широка гама от мероприятия, осъществявани посредством използването на разнообразни средства – стопански, социални, финансови, законови и други. При прилагането им доминират тези от икономическо естество, насочени към разрешаване на проблемите с оземляването и последващо трайно установяване на бежанците в България.

Обобщаването на направените в тази част от дисертацията изводи позволяват заключението, че в течение на изследвания от нас период – от 1913 до 1925 г., не съществува комплексна, повсеместна и последователно организирана бежанска политика на България. Въпреки това, чрез деклариране, организиране и провеждане на мероприятия в тази област от страна на властта, се стимулира постигането на крайната цел – устройването и

интегрирането на придошлия български бежански елемент, за да може да се използва неговия демографски, икономически и етнически потенциал за благоденствието на България.

Придвижването и установяването на бежанците в пределите на България се характеризира с редица особености, породени както от състава на отделните миграционни потоци, така и от спецификите на регионите, в които се установяват. С оглед на това обект на изследване и анализ в **Част 2** от настоящия труд **„Установяването на източнотракийски бежанци в България през периода 1913 – 1925 г. (по примера на Бургаска област)“** са от една страна териториалното разпределение и численост на източнотракийските бежанци, насочили се в периода 1913 – 1925 г. към Бургаска област, както и на факторите, оказващи въздействие върху тяхното движение, а от друга – формирането, устройството и организацията на поселенията на източнотракийските заселници през разглежданата епоха в тази част на страната.

При изясняване бежанските движения на източнотракийските българи през изследвания период, определено място заема разглеждането на въпроса за посоките на тези движения, за броя на населението, участващо в тях, за характера и особеностите на този тип движения. Съобразно поставената цел в **Глава 1 „Териториално разпределение и численост на източнотракийския бежански поток към Бургаска област в периода 1913 – 1925 г.“** е отделено внимание само на географската и поселищна насоченост на изследвания процес и на броя участващи в него. С оглед детайлното разкриване на същността и спецификата на този тип механично движение на изследваното население и очертаване основните фактори, които пораждат заселването на бежанците в съответните селища, анализът е както диференциран за всеки един от разглежданите райони, така и обобщаващ, за Бургаска област като цяло.

Обособяването на отделните райони е съобразено с целта на изследването. Обикновено за основен проучван район се приема съществуващата по това време околия. При по-големите околии се осъществява вътрешна диференциация, като съотнасянето на отделни населени пунктове в съответен район, е във връзка със спецификите на селищата, породени от гравитирането им към конкретен районен център, както и от особеностите на осъществяващите се там миграции на бежанското население. Независимо от посоченото разпределение, проучването обхваща всички населени места налични в Бургаска област, в които през изследвания период се установяват бежанци. Изложението следва условната последователност от юг през изток, север и се стига до запад, в целия диапазон на съответните направления. С оглед на направените уточнения, като обект на проучване и анализ в настоящата глава от дисертационния труд са обособени следните райони: Малкотърновски, Васииковски, Созополски, Бургаски, Анхиалски, Айтоски, Карнобатски, Карабунарски.

Прегледът на обобщената информацията за териториалното разпределение и численост на източнотракийския бежански поток към Бургаска област в периода 1913 – 1925 г., както и на факторите, оказващи въздействие върху изучавания процес, позволяват достигането до следните изводи, относно направленията на тези механични движения, броя на населението, участващо в тях, характера и особеностите на този тип движения.

1. Във връзка с географската ориентация на изселническите придвижвания на българи от Източна Тракия в проучвания период може да се заяви, че те са насочени най-общо в посока от юг на север, преминавайки българо-турската държавна граница. Бежанското население произхожда от 307 населени места, разположени в 20 обособени териториално-административни области на Източна Тракия. Най-многолюдно в бежанската вълна е участието на българите от Лозенградски,

Одрински, Малгарски, Чаталджански, Силиврийски, Малкотърновски регион. Направената констатация е обяснима най-вече с високата концентрация на българи, обитаващи посочените територии до началото на изследвания времеви диапазон.

Фиг. 1. Селища в Бургаска област, в които се установяват източнотракийски бежанци в периода 1913 – 1925* .

* Броят на отбелязаните в картата селища е съобразен с настъпилите при някои от тях изменения в локализацията, административна принадлежност и статут.

2. По отношение вида на конкретните родни местообитания на бежанското население от Източна Тракия се изяснява, че в преобладаваща си част изселническият поток обема селско население, докато емигриращите от градовете са по-малко. В основата на констатираното съотношение стои обстоятелството, че масовата част от изселниците са от земеделски райони, чиято селищна система е съставена предимно от селски тип селища и само няколко такива от градски тип. Що се отнася до поселищната ориентация на разглежданото движение, нейното основно направление е от село в село и от град в град и в по-малка степен от село в град и от град в село. Направената констатация е логична, имайки предвид характера на поселищната структура в изследваната територия на Бургаски регион, в която повечето населени места, в които се установява въпросното население са села. Белег на вътрешното движение на бежанския поток, характерно за втория етап от осъществяването му в рамките на изследвания период, е насочеността му към по-големите административни и стопански центрове. Причините са свързани най-вече с търсенето на професионална реализация на изселниците, но също с наличието на възможности за получаване на добра образователна подготовка, здравни грижи и осъществяване на техните лични потребности за повишаване на жизненото благосъстояние.

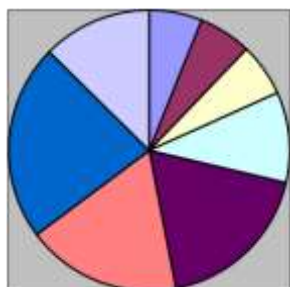
3. Присъствието на българи бежанци се регистрира по цялата територия на Бургаски регион (фигура 1.). Процесът по тяхното установяване е съпроводен от постоянни механични движения в рамките на отделните райони и към други области по протежение на целия период от 1913 до 1925 г.

Проучваното население се установява в 230 населени места, неравномерно разпределено във всичките осем обособени териториални единици на разглеждания регион (таблица 1).

Таблица 1. Брой на българските бежанци от Източна Тракия и на населените от тях селища в Бургаска област през периода 1913-1925 г.

Райони в Бургаска област	Малко Търново	Василико	Созопол	Бургас	Анхиало	Айтос	Карнобат	Карабунар	Всичко
Показатели									
Селища	14	14	14	24	42	41	52	29	230
Души	1490	3745	2014	10035	6515	3020	1885	1071	29775

Анализът на резултатите от териториалното разпределение позволява да се посочи, че най-голям брой селища, в които се регистрира установяване на бежанско население, са налични в Карнобатски, Анхиалски и Айтоски райони (относителният им дял варира между 22.6% и 17.8% от общия обем), а най-малко поселения с настанени бежанци се наблюдават в Малкотърновски, Василиковски и Созополски райони (съответно по 6.1% от общия обем) (фигура 2).

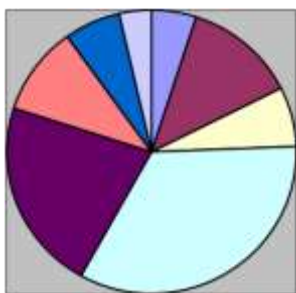
- Легенда:
1. Малкотърновски район;
 2. Василиковски район;
 3. Созополски район;
 4. Бургаски район;
 5. Анхиалски район;
 6. Айтоски район;
 7. Карнобатски район;
 8. Карабунарски район.

Фиг. 2. Относителен дял на броя селища по райони от Бургаска област, в които са се заселили българските бежанци от Източна Тракия през периода 1913 – 1925 г.

Причините за констатирания факт имат своето обяснение с обстоятелството, че районите, които имат превес, разполагат по принцип с гъста селищна мрежа, която дава възможност за избор на местоживеене от страна на източнотракийските изселници. Втората група райони не разполагат с достатъчно налични дадености като приемаща страна за настаняване на многочислени бежански групи, поради което при тях се наблюдава пренаселване на съществуващите поселения, водещо до намаляване на необходимото за съществуване жизнено пространство и отлив на бежанци.

Съществена отличителна черта на проследявания миграционен процес в отделните райони е обособяването на нови квартали към съществуващите населени места и изграждане на самостоятелни бежански поселения.

4. Обобщената в таблица 1. информация за броя на бежанското население, трайно установило се в Бургаски регион, в края на изследвания период, позволява да се установи, че общата му численост е 29775 души. Диференциацията, съобразно разглеждания показател, на въпросното население в отделните райони е в широк диапазон и варира между 1071 и 10035. Най-многобройно е неговото присъствие в границите на Бургаски и Анхиалски райони (с относителен дял съответно 33.7% и 21.9% от общия обем) (фигура 3). Причините за тази констатация са предопределени от обстоятелството, че това са два крайбрежни района, чието географско пространство разполага със свободни поземлени резерви и недостиг на налични човешки ресурси, което ги превръща в предпочитана дестинация на бежанските групи. Концентрацията на изселнически групи тук се влияе от даденостите на тези райони, които са предимно земеделско-скотовъдни и предоставят възможност на значителна част от бежанците да приложат професионалните си умения.

Легенда:

1. Малкотърновски район;
2. Василиковски район;
3. Созополски район;
4. Бургаски район;
5. Анхиалски район;
6. Айтоски район;
7. Карнобатски район;
8. Карабунарски район.

Фиг. 3. Относителен дял на броя българските бежанци от Източна Тракия, заселили се в обособените райони на Бургаска област през периода 1913 – 1925 г.

С по-малка численост, но с висок относителен дял на бежанско население, установило се в прилежащата им територия, се отличават Василиковски и Созополски райони (с относителен дял съответно 12.6% и 6.8% от общия обем) (фигура 3). Причината за това е, че двата района са разположени в крайгранични територии, чиято атрактивност за заселване от източнотракийските българи е свързано с очакванията им в даден момент да се завърнат в родните си местообитания.

Най-малък е броят и съответно относителният дял на българи бежанци в Карабунарски и Малкотърновски район (с относителен дял съответно 3.6% и 5.0% от общия обем) (фигура 3). Обстоятелство, което има предимно икономическа обосновка, тъй като водещо в направлението на конкретните миграционни движения е търсенето на устойчиви стопански дадености за професионална реализация, както и условия за постигане на материална осигуреност, предразполагащи към уседналост на бежанските семейства. В посочените райони няма достатъчна наличност на подобни условия, което стимулира вторично изселване на част от установилото се тук бежанско население към други райони.

Съпоставянето на данните за относителния дял на броя български бежанци от Източна Тракия, заселили се в обособените райони на Бургаска област с относителния дял на броя селища по райони, позволява да се установи че като цяло концентрацията на бежанско население и обитавани от него селища намалява в посока от юг-югоизток на север-северозапад. При това именно в южните и югоизточните райони е най-висок относителният дял на бежанците спрямо общото им население, а тяхното присъствие е налично във всички техни селища. Констатация свързана най-вече с географската близост на тези райони до родните места на бежанците и с надеждата им те отново да се завърнат там.

5. Факторите, които обуславят миграционната активност на бежанското население на територията на Бургаска област през периода 1913 – 1925, са от различно естество. Те не се отличават от общовалидните, влияещи върху този тип миграционни процеси, и са приоритетно от политически, икономически, демографски, социално-психологически и природогеографски характер. Обобщавайки направения анализ върху водещите фактори, можем да заявим, че тяхното въздействие върху процеса по установяване в дадени райони на Бургаска област е комплексно, но определящи са политическите и икономически предпоставки. Водещи сред тези от политическо естество са намеренията на тогавашните управляващи да се създаде български анклав по южните държавни граници и посредством осъществявания процес да се въздейства върху етнополитическото стабилизиране на региона. При съвкупността от икономически фактори основните са свързани с поминъците, упражнявани от заселниците и възможностите, които предоставят отделните райони за тяхното практикуване.

Проследявайки динамиката на механичното движение, свързано с изселване на бежанско население от съответните райони на областта в посочения период, установяваме, че върху

нея въздействат същите групи фактори, но тук те се проявяват с различни свои аспекти, които се превръщат в катализатор на друг тип миграция. Имайки предвид съвкупното въздействие на всяка една от системите фактори трябва да подчертаем, че в най-голяма степен върху изселването на бежански групи от отделните райони, се отразяват икономическите, демографските и социално-психологическите предпоставки. По отношение на тези групи фактори може да се заяви, че наред с поминъчните условия, които са в състояние да осигурят приемащите територии, важно значение има и готовността на самите бежанци да въздействат върху икономическия потенциал на дадената област. В тази връзка се оказва важно наличието или недостига на съществуващите възможности за развитие на хората и постигане на нормално съществуване на бежанците.

Основните заключения, които се формулират от изложеното в **Глава 1**, на базата на направеното детайлно разкриване същността и спецификата в географската и поселищна насоченост на процеса по установяване на бежанско население в Бургаски регион, както и неговата численост, са следните:

След края на Междусъюзническата война 62998 от българите, обитаващи Източна Тракия се изселват в България. Според наличните данни, в периода 1913 – 1925 г. в Бургаски регион се установяват 29775 души бежанско население, което идва от повечето селища на Източна Тракия и се настанява в почти всички населени места в разглежданото географско пространство. Посочената численост на бежанското население в проучваната област съставлява 47.2% от общия брой източнотракийски българи, придошли в България, което закономерно превръща Бургаски регион в основна дестинация на този тип бежански поток.

Резултатите от анализа на изследваните показатели за ситуацията в Бургаско и изложените в изводите констатации,

свързани с разкритите същност и специфики на отнасящото се до региона бежанско движение, позволяват обобщаването на данните за него да имат общовалидна стойност при систематизиране общите закономерности на миграционните процеси на българите бежанци в периода 1913 – 1925 г.

Навлизайки в България, източнотракийските бежанци започват постепенно, трайно да се установяват в определена територия, формирайки различни по своя вид и особености поселения. За изясняване същността и спецификите на този аспект от бежанския процес, в изложението на **Глава 2 „Поселенията на източнотракийските бежанци в Бургаска област през периода 1913 – 1925 г. – формиране, устройство и организация“** е проследено формирането, устройството и организацията на поселенията на източнотракийските заселници в Бургаска област през разглежданата епоха.

През второто и третото десетилетие на ХХ век придвижването на значителни преселнически маси към България довежда до обособяването на множество бежански поселения както под формата на самостоятелни селища, така и като по-малки селищни конфигурации – махали и квартали, в рамките на вече съществуващи селища. Представа за броя и видовете бежански поселения в Бургаска област дава обобщената в таблица 2. информация.

Анализът на данните от таблица 2. позволява да се установи, че в Бургаска област се обособяват различни типове бежански поселения. В числово отношение превес сред тях има групата на кварталите, махалите и малочислените заселвания, която обема 87.4% от всички бежански поселения в областта. Общият брой на новообразуваните селища е 18, което представлява 6.5% от общия брой селища, налични в областта по това време.

Таблица 2. Общ брой на видовете бежански поселения
в Бургаска област*

Видове поселения Показатели	Новообразувани селища	Друг вид поселения**
Общ брой	18	118

* Източници: Известия. Периодичен орган на ГДТЗС. Бр. 3, 15.02.1925 г., 2-9; Бр. 5, 25.03.1925 г., 7; бр. 6, 10.04.1925 г., 5; бр. 18, 10.11.1925 г., 5-8; Отчет на ГДТЗС, 17; Списък на населените места в Царство България според преброяването на 31 декември 1926 г., 1-8.

** Има се предвид основно квартали, но и обособени самостоятелни махали и малочислени заселвания. В този брой не се включват маломерните (еднофамилни) и единични заселвания.

Новообособени бежански заселища в Бургаска област, в разглеждания период са: 1) Ахренлий; 2) Баатарла; 3) Гьоктепе (м. Махмукево); 4) Джанкардаш; 5) Ембелец; 6) Искра; 7) Карабаир; 8) Кафка; 9) Константиново; 10) Лесково; 11) Лисово; 12) Папарус; 13) Пясъци; 14) Равадиново; 15) Силистар (между селата Каланджа и Резово); 16) Стоилово (м. Старият чифлик); 17) Урузово; 18) Якезлий.

Списъкът с дадените селища е направен според публикувани в Известията на ГДТЗС данни и други налични архивни документи. Поселения като Якезлий, Искра, Гьоктепе, Ембелец, Силистар, Лисово са вписани в Плана за настаняване на Главната дирекция. Част от изброените поселения са предвидени за формиране при вече съществуващи селища, какъвто е случаят с Гьоктепе, Искра, Якезлий, но реално те се сливат с тях и не придобиват административна самостоятелност. Обособяването на други не фигурира в Плана за вътрешно заселване, но веднъж

формирани, впоследствие са официално признати като новообразувани селища на бежанци. Такива са Ахренлий, Баатарла, Джанкардаш, Константиново, Кафка, Лесково, Папарус, Равадиново, Карабаир. При Силистар и Стоилово не се формират трайни бежански заселища.

Според Плана за вътрешно заселване в проучваното географско пространство са предвидени за създаване 47 бежански квартали към съществуващи села и градове, но в действителност в разглеждания период 1913 – 1925 г. възникват около 50.

Възникналите в някои селища изселнически махали и малочислените бежански заселения допълват броя и вида на новосформираните в областта бежански поселения.

Съпоставката на общовалидните за селищнообразуващите процеси принципи с тези, които определят формирането през изследвания период (най-вече след 1920 г.) на бежанските поселения в изследваното географско пространство позволява да се установят следните основни специфики, характерни за изграждане поселенията на източнотракийските бежанци:

1. За появата на бежанските поселения съществено въздействие оказват най-вече три основни фактора:

– политическият – разкриващ обвързаността на законовата обезпеченост, проектирането и функционирането на бежанските поселения с реализация на политическа концепция на държавата, имаща за цел разрешаване на бежанския въпрос в разглеждания ареал.

– демографският – появилият се в отделни райони на изследваната област, след емиграцията на част от местното население, демографски вакуум, предопределя неговото постепенно запълване, като най-удабно за целта е новопоявилото се тук бежанско население.

– географският – свързан от една страна с райони, които са близки до родните места на бежанците и същевременно гарантират наличието на свободна за усвояване земя.

2. Проучваните бежански поселения се отличават с

компактният модел на заселване. В началния етап от придвижването си по-голямата част от преселниците се движат вкупом, често цели села тръгват заедно – семейства, роднини, настаняват се заедно на новото място, пренасяйки там своята поселищна традиция като естествено средоточие на социалните взаимодействия, а с нея и своята самобитност – на говора и облеклото, на мирогледа и нравствените норми, обичаите, трудовите навици и пр. Нерядко се пренася дори името на селото, от което произхождат бежанците, като наименование на новото поселение. Могат да бъдат дадени примери и с фамилните имена на преселниците, в които като корен се съдържа названието на родното село – Миделиеви, Ковчазлиеви, Малкочеве, Корудерлиеви и пр.

3. Във връзка с горепосоченото може да се добави, че заселването в разглежданите бежански поселения става едновременно, докато при обичайно формиращите се, това става постепенно.

4. Характерно за жителите на формираните в региона бежански поселения е тяхната социална уравниловка. Установявайки се тук, преселниците са поставени при еднакви условия, не притежават собственост и между тях няма особена социална диференциация. Когато правителството започва планомерно да ги настанява, те са оземлени с равни количества земя и еднакъв земеделски инвентар. Тази особеност на бежанското поселение контрастира със ситуацията в традиционните селища.

5. За разлика от възможността за свободен избор на основен поминък на местните жители, новонастанените в областта бежанци са лишени от тази привилегия. Много често те са принудени да усвояват и упражняват занятия, които са им чужди и непривични, заради което, освен със земеделие, се занимават с овощарство, лозарство, риболов, бубарство, минно дело, работа във фабрики и занаятчийски работилници и др.

6. При изграждането на бежанските поселения се откриват

редица несъответствия със закононаложените нормативи за създаване на такъв тип поселения. Прави впечатление, че възникването на повечето от поселенията в разглеждания период предхожда прилагането на мерките, разчертани като планова политика на централните власти за разрешаване на дадения въпрос. По тази причина често изборът на място за заселване не отговаря на разписаните условия в нормативните документи.

Обобщаването на спецификите при формирането на различните типове бежански поселения в Бургаска област разкрива, че по своята същност и особености разглеждания процес се отличава от този характерен за традиционното формиране на селища в региона. Това ни позволява да определим изграждането на изследваните бежански поселения като своеобразен феномен в селищнообразуващата ни система.

Анализът на наличния изворов материал позволява да се установят характерните особености и при устройството и организацията на бежанските поселения в Бургаска област през изследвания период. Те най-общо могат да се сведат до следните:

1. Наченки на устройване под формата на маркиране граници на територията, регулация и парцелиране, мероприятия за частично благоустройство на наличните бежански поселища се извършва във втората половина на проучвания период.

2. По това време, на повечето от новосформираните поселения, са изготвени регулационни планове, но на този етап само на територията на някои от тях се извършва, ограничено по своя обем, жилищно и обществено застрояване.

3. Макар заселени в дадени поселища – без намеса на държавата или по силата на утвърдени законови разпоредби, на бежанците в различни етапи, частично, се предоставят площи за одворяване или за строеж на жилища, но това не се осъществява систематично и повсеместно.

4. До края на изследвания период изцяло завършени новоизградени от държавата и устроени според постановките на нормативните документи бежански поселища в проучваната

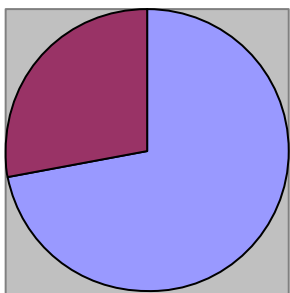
област, няма.

Причините за констатираното състояние са комплексни. Процесите по устройство и организация на възникналите през разглеждания период нови бежански поселения не следват стриктно и последователно предназначенията на узаконените за това нормативни документи. Една от основните причини за това е, че обособяването и същевременно началото на устройването на повечето поселения предхожда приемането на съответната законодателна база. Паралелно с това, до 1925 г. правителството не предприема единни, системно осъществявани действия по отношение жилищното осигуряване и организацията на новите бежански поселения. Обстоятелство провокирано както от липсата на финансова обезпеченост, за да осъществи проектните си начертания, така и от отсъствието на комплексна програма за разрешаване на бежанския въпрос като цяло.

С оглед изложената информация, изясняваща спецификите при устройството и организацията на различните типове бежански поселения в Бургаска област, сме в състояние да заявим, че по своята същност и особености проследените процеси се отличават от онези, които отразяват традиционността при осъществяването на тези процеси в селища от региона. Аналитичният преглед ни дава основание да потвърдим, че не само принципът на формиране, но и начинът по който се извършва устройството и организацията на изследваните бежански поселения, ги определя като своеобразен феномен в селищнообразуващата ни система.

Всички тези констатации разкриват своеобразността при формирането, устройството и организацията на бежанските поселения и ги превръща в специфичен елемент в националната ни селищна структура.

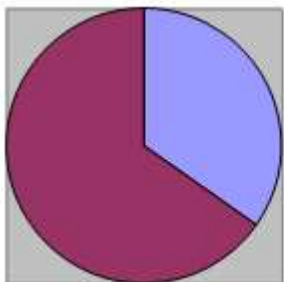
Известна представа за общодържавните измерения на изследваните процеси ни дава съпоставката между тези осъществяващи се в рамките на Бургаска област и тези на национално ниво.

Легенда:
 1. Бургаска област;
 2. Останалите области на страната

Фиг. 4. Относителен дял на броя новообразувани бежански селища в Бургаска област и в останалите области на страната

Разглеждайки съотношението между броя на планираните и реално образувани нови поселения за настаняване на бежанци от типа *селища* общо в страната – 25 с броя на този тип поселения изградени в Бургаска област – 18, можем да се заявим, че 72% (фигура 4) от тази група поселения е свързана с територията на разглежданата област.

Легенда:
 1. Бургаска област;
 2. Останалите области на страната

Фиг. 5. Относителен дял на броя новообразувани бежански квартали, махали и малочислени заселвания в Бургаска област и в останалите области на страната

Що се отнася до числеността на другите поселения, образувани при съществуващи селища в изследваната област – квартали, обособени самостоятелни махали и малочислени заселвания, сравнена с общия им брой в страната, се установява, че 34.8% (фигура 5) от тях се устройват в проучваното географско пространство.

Същевременно трябва да се подчертае и обстоятелството, че разглежданите типове бежански поселения, на практика покрива, характерното за цялата страна, разнообразие от такъв тип селищни образувания.

Тези констатации ни позволяват съотнасянето на достигнатите изводи към всички поселения на източнотракийски бежанци, установили се в България в периода 1913 – 1925 г. и подчертават тяхната национална общовалидност. Поради това систематизирането на информацията, отнасяща се до възникването и начина на функциониране на бежанските поселения в Бургаска област в периода 1913 – 1925 г., позволява да се направи заключение за мястото и въздействието на този тип поселения върху развитието на съвременната териториално-административна система на страната.

Същевременно отчитайки спецификите на изследвания процес можем да достигнем до заключението, че заселвайки се на територията на разглежданото географско пространство, източнотракийските бежанци допринасят за съживяване на определени ареали, като не само успяват да се установят и адаптират в непривична среда, но съдействат за промяна на облика ѝ в положителна посока. Стремещът към уседналост, последвалото оземляване и планомерно изграждане на бежанските къщи, влиянието на социално-психологически фактори като усещането за сигурност и принадлежност, извършените оздравителни мероприятия и благоустройство, поддържането на образователните и културни традиции в

селищата, допринасят за приобщаване на това работоспособно население с ясно изразена принадлежност към българското общество, вследствие на което то се включва активно в стопанския, политическия и социален живот на страната. Стремешът за запазване на родната културна и групова идентичност, общият светоглед и начин на живот, осигуряват подкрепа в съответната общност при решаване на ежедневните проблеми и подпомагат вродената способност за преодоляване на житейски препятствия от всякакво естество. Предприемчивостта, устойчивостта и упорството, с които се отличават източнотракийците, улесняват приспособяването и преуспяването им в непривични преди това области, допринасят за напредъка на много отрасли, подпомагат изграждането на различни видове инфраструктура, модернизиране на просветното дело, здравеопазването и пр. Като резултат, новоизградените и териториално-административно уредени бежанските поселения, впоследствие се превръщат в *„средища на съвременна материална и духовна култура и съдействат за цялостно подобряване на селищната територия“*.

НАУЧНИ ПРИНОСИ **на дисертационния труд**

□ Това е първото изследване по така формулираните проблеми, с което е направена стъпка към преодоляване на съществуващия в това научно направление изследователски вакуум:

– Обобщена и систематизирана е съществена част от наличния изворов материал по проблема;

– Обработена е пространна библиография по проучваната тематика;

– Очертани са параметрите на специфичния за този тип изследвания теоретико-методологичен модел;

– Допълнени са изследователските постижения по разработената тематика;

– Въз основа на наличния изворов и историографски материал аргументирано се формулират нови тези и постановки.

□ Представлявайки компонент от общата история на населението ни, настоящото проучване обогатява цялостната престава за историческото развитие на нашите територии.

□ Същевременно изяснявайки процес, засегнал огромни групи хора по целия Балкански полуостров, настоящото изследване излиза от националните рамки и позволява по-пълно разкриване на същността и последствията в общобалкански мащаб.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ

по темата на дисертационния труд

1. Делева, И. Case study: „Разказ от първо лице за изселването на българи от село Пишманкьой, Малгарско през лятото на 1913 г. “ (едно драматично пътуване към България). В: Материали от Седма национална конференция по история, археология и културен туризъм „Българските земи и България: културен и исторически кръстопът“, Шумен - 22 октомври 2020 г., Шумен, 2022, 222 – 230, ISBN 978-619-201-563-3.

2. Делева, И. Бележки към историята на черноморските селища Баня, Емине, Обзор и съседните населени места в контекста на бежанската тематика. – Известия на Тракийския научен институт, том 18 – 19, София, 2022, 324 – 348, ISSN 1312 – 6741.

3. Делева, И. Формиране на бежанските поселения в България (по примера на бургаския квартал Крайморе) първата третина на XX век. – Годишник на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, Факултет по хуманитарни науки, Том XXXIII А/2. Шумен, 2022, 159 – 172. Печатно издание: ISSN 1311-7300, Онлайн издание: ISSN 2603-512X.

4. Делева, И. Териториално разпределение и численост на източнотракийския бежански поток към Малкотърновския район в периода 1913 – 1925 г. – Известия на Тракийския научен институт, том 20, под печат.